

Любов Федулова

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УСВІДОМЛЕННЯ

Розкрито сутність положень економічних теорій, концепцій, парадигм, що відображають різні точки зору на інноваційний розвиток суспільства та економіки протягом ХХ – початку ХХІ століття. На основі діалектичного методу та методу узагальнень доведено, що інноваційний тип економічного зростання став закономірним результатом еволюціонування економічної динаміки, а розкриття її змістовних характеристик й адекватних форм прояву стало закономірним результатом розвитку економічної й управлінської наукової думки. Обґрунтовано наукову позицію, згідно з якою основними факторами інноваційного розвитку є інноваційно-інституційні детермінанти (людський капітал, інститути розвитку, адміністративний ресурс та ін.), що обумовлює необхідність адаптації існуючих теоретичних моделей економічного зростання на основі інтеграції неокласичної й інституціональної парадигм.

Ключові слова: інноваційний розвиток, економічне зростання, економічна теорія, інноваційна модель розвитку економіки, інституційна парадигма.

JEL: код – 032.

Сьогодні світогосподарський розвиток й економічне зростання характеризуються провідним значенням науково-технологічного прогресу й зростаючою інтелектуалізацією основних факторів виробництва, які визначають конкурентоспроможність національних економік, а сучасне суспільне відтворення в розвинених країнах визначається як інноваційне відтворення, основу якого становлять нове наукове знання, передові інформаційні технології, інформаційні послуги й продукти.

Так, ще на початку цього століття в розвинених країнах питома вага нових знань, втілених у нових технологіях, устаткуванні, організації виробництва, становила від 70 до 85% приросту валового внутрішнього продукту (ВВП). Прискореними темпами зростає внесок інноваційної складової в приріст ВВП розвинених країн, який у США, наприклад, збільшився з 31% у 1980-ті роки до 34,6% на початку ХХІ століття; у Японії відповідно з 30,6 до 42,3%; у Європі – з 45,5 до 50%. Розвинені країни концентрують у себе понад 90% світового наукового потенціалу й контролюють 80% глобального ринку високих технологій, обсяг якого оцінюється в 2,5–3,5 трлн дол. США. Щорічно від експорту наукомісткої продукції США одержують близько 700 млрд дол. США, Німеччина – 530 млрд дол. США, Японія – 400 млрд дол. США.

Передові економіки світу за останні 10–15 років завершили формування п'ятого технологічного укладу і приступили до створення й впровадження нових технологічних укладів. Ряд індустріальних країн Східної й Південної Азії успішно провели експортно-орієнтовану індустріалізацію

Федулова Любов Іванівна (fedulova2010@rambler.ru), д-р екон. наук, проф.; завідувач відділу технологічного прогнозування та інноваційної політики ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАНУ"; сфера наукових інтересів: інноваційний розвиток економіки, управління технологічними змінами.

й досягли 15% у світовому експорті наукомісткої продукції. Зокрема, Китай щорічно збільшує більш ніж на 20% експорт високотехнологічної продукції (загалом обсяг продукції галузей новітніх технологій країн виріс за 10 років в 27 разів, а їхня частка у валовому промисловому продукті зростає до 35,4%). Ще один приклад – Фінляндія, де держава також стала ініціатором й активним учасником технологічної революції в країні. У результаті за останні 20–25 років у країні створено не тільки конкурентоспроможну економіку на основі високих технологій, а й відбулося зрівняння з США за продуктивністю праці. Сьогодні в країні наукомісткі технології забезпечують 45% ВВП, при цьому понад 4/5 продукції експортується.

Інноваційна модель розвитку в глобальному масштабі породжує ситуацію, у якій основна частка доданої вартості дістається центрам управління інноваційними процесами, які, як правило, контролюються великими транснаціональними компаніями, значно більш мобільнішими, ніж традиційне індустріальне виробництво, які можуть досить вільно переміщатися вздовж адміністративно-територіальних кордонів. Таким чином, найбільш прибуткова діяльність, фінансовий і людський капітал концентруються в невеликій кількості місць (центрах розвитку), де накопичуються основні потужності інноваційного укладу – центри прийняття рішень, інформаційні технології, бази знань. Інші території автоматично перетворюються в сировинну і технологічну периферію постачальників необхідних ресурсів і зони для скидання застарілих технологій, у виробничі цехи – фактичні центри витрат, що несуть, окрім того, ще й екологічні та соціальні ризики.

На думку більшості економістів, у сучасних умовах глобальний економічний розвиток визначається сполученням двох суперечливих тенденцій: залежністю світової економіки від інтересів транснаціонального капіталу, з одного боку, й конкуренцією національних економічних систем – з іншого. У цьому контексті раціональне визначення пріоритетних напрямів концентрації національних ресурсів на освоєнні технологій п'ятого технологічного укладу (ТУ) дозволило вирватися з периферійної залежності таким країнам, як Японія, Південна Корея. Зараз цим шляхом ідуть Китай, Індія й Бразилія, освоюючи основні напрями зростання не тільки п'ятого, а й шостого ТУ. Це дозволяє їм не тільки випереджальними темпами розвивати нові, прогресивні виробництва, але й відтворювати на новій інноваційно-технологічній основі традиційні, залучаючи капітал транснаціональних корпорацій з більшою економічною ефективністю.

Отже, інноваційний тип економічного зростання став закономірним результатом еволюціонування економічної динаміки, а розкриття її змістовних характеристик й адекватних форм прояву є метою цієї статті.

Феномен розвитку економічної системи під впливом різних факторів був об'єктом наукового інтересу представників усіх наукових шкіл: економістів-класиків А.Сміта, Д.Рікардо, Т.Мальтуса; прибічників детермінізму суспільного розвитку К.Маркса (історичний матеріалізм), Дж.Бела і П.Друкера (теорія постіндустріального суспільства), дослідників проблем економічної ефективності В.Парето і М.Алле, розробників неокейнсіанських моделей економічного зростання Р.Харрода і Е.Домара, основоположників теорії людського капіталу Г.Беккера і Т.Шульца, розробників неокласичних моделей Дж.Міда, Р.Солоу, А.Льюїса, Р.Стоуна, неінституціоналістів Д.Норта й О.Уільямсона, прихильників ордолібералізму В.Ойкена, Д.Вентцеля та А.Шюллера, прихильників еволюційного характеру суспільного розвитку В.Зомбарта, М.Вебера, Р.Нельсона і С.Уінтера, Ф.Гуїяра і Дж.Келлі. Основою роботою, з якої було, як вважається, розпочато розгляд довгих траєкторій економічного розвитку, була робота Ф.Рамсі (Ramsey, 1928), в якій він, зокрема, визначив, що таке оптимальна траєкторія в довгому, у тому числі безкінечному, часовому інтервалі.

Учені, які проводили дослідження сутності економічного зростання, вважають, що протягом усієї історії людства його рушійною силою були інновації. У зв'язку з цим особлива увага приділяється основам теорій інновацій Й.Шумпетера, Ф.Броделя, Г.Менша, С.Кузнеця, Н.Кондратьєва, П.Сорокіна та інших.

Окремо варто виділити вчених, що акцентували увагу на науково-технічному прогресі як ключовому факторі економічного зростання: С.Глазьева, Е.Денісона, Дж.Кларка, А.Кляйнкнехта, М.Портера, Б.Санто, Л.Суїте, Б.Твісса, Х.Фрімена, Дж.Хікса, А.Янга та ін. Процеси глобалізації, що протікають у світі, торкаються кожного підприємства. Структурні й технологічні зрушення, що відбуваються в економіці країн і підприємств (інноваційні процеси), за словами П.Ромера, означають інноваційний етап у розвитку управління (Romer, 1986), вони викликають явище так званої нової теорії зростання; її основні положення, викладені в працях П.Ромера й Р.Лукаса (Romer, 1986; Lucas, 1988), залишаються актуальними і сьогодні. З одного боку, сучасні принципи інноваційної діяльності генеруються ендегенно, у середині підприємства в результаті розвитку людського потенціалу й прагнення застосувати свої творчі сили у трудовому процесі; з іншого – переважно вони не є випадковими, а створюються в результаті цілеспрямованої політики (держави або підприємства). Стратегічно важливим завданням є пошук шляхів збалансованого застосування обох підходів.

Основоположником теорії інновацій вважається Й.Шумпетер, що сконцентрував свою увагу на економічних інноваціях і високо оцінив роль підприємця-новатора в економічному прогресі. На його думку, роль підприємців полягає в тому, щоб реформувати або революціонізувати виробництво, використовуючи винаходи для випуску нових товарів, або виготовляти старі сучасним способом, відкриваючи нові джерела сировини й матеріалів або нові ринки, реорганізуючи галузь тощо. Й.Шумпетер так само вперше розділив поняття "винахід" і "нововведення". Під останнім він мав на увазі відкриття нових технологічних знань, нових продуктів, джерел постачання й нових форм індустріальних організацій і їхнє практичне застосування в промисловості (Шумпетер, 2007). Аналізуючи роботи Шумпетера, можна зробити висновок, що завдяки підприємцеві-інноватору в економіці відбуваються динамічні зміни.

Значний внесок у розвиток теорії інноваційного розвитку економіки зробив Н.Кондратьєв, викладаючи вчення про великі цикли кон'юнктури приблизно півстолітньої тривалості, обґрунтовував закономірний зв'язок "підвищуючих" і "понижуючих" хвиль цих циклів із хвилями технічних винаходів і їхнього практичного використання (2002).

Період з 40-х до середини 70-х років характеризується фундаментальною роботою англійського вченого Дж.Бернала "Наука в історії суспільства", в якій він відзначав, що "періоди розквіту науки зазвичай збігаються з періодами посилення економічної активності й технічного прогресу як наслідків застосування інновацій" (1956).

Проблемі взаємозв'язку інновацій з економічним зростанням присвячена нобелівська лекція С.Кузнеця (2003). В ній було сформульовано низку нових підходів до теорії інновацій, що розвивали ідеї Й.Шумпетера і Дж.Бернала. По-перше, С.Кузнець увів поняття епохальних нововведень, що лежать в основі переходу від однієї історичної епохи до іншої. По-друге, революційне прискорення темпів економічного зростання в індустріальну епоху викликано, на думку С.Кузнеця, епохальним нововведенням – новим джерелом зростання став прискорений розвиток науки.

Суттєвий доробок у теорію інноваційного шляху розвитку вніс Б.Твісс, який підкреслював сутність нововведення як процесу, у якому винахід або наукова ідея набувають економічного змісту, творчий характер

інноваційної діяльності. Б.Твіс виявив фактори, що визначають успіх нововведень, серед яких: ринкова орієнтація, відповідність цілям корпорації, методи оцінки, ефективне управління проектом, творчість, інноваційна обстановка й наявність "захисника проекту", методи оцінки ефективності інноваційних проектів (1989). К.Макконнелл, С.Брю у свою чергу назвали фактором інноваційного розвитку економіки великі компанії, наголошуючи на тому, що новітні технології, як правило, вимагають: а) використання великого капіталу, б) великих ринків, в) комплексного, централізованого й жорстко інтегрованого ринку, г) багатих і надійних джерел сировини. Тобто тільки великим компаніям під силу забезпечити технологічний прорив завдяки володінню достатньою ресурсною базою, на відміну від малого бізнесу (Макконнелл, Брю, 1997). Цієї ж теорії притримуються і М.Гяратана, С.Торрісі та А.Пагано. Вони пояснюють свої погляди на практиці Ірландії, де прихід інформаційно-технологічних транснаціональних компаній передував зростанню інноваційного сектора економіки (2005). Однак, крім цього фактора, дослідники виділили ще три: надлишок висококваліфікованих кадрів; міжнародні зв'язки; внутрішній попит.

Практика підтверджує, що рушійною силою прискорення інноваційно-технологічного процесу в умовах глобалізації виступають транснаціональні корпорації. За минулі 30 років їхня кількість зросла приблизно у дев'ять разів. На початку цього століття понад 63 тис. транснаціональних корпорацій контролювали майже половину світового промислового виробництва, близько 80% Світового банку патентів і ліцензій на нову техніку, технології й ноу-хау. Водночас у їхніх рамках активізувалися канали внутрішньофірмової виробничої взаємодії, на яку зараз припадає близько 40% міжнародного коопераційного обміну, що також сприяє розширенню можливостей для їхньої самостійної діяльності на внутрішніх і світових ринках.

Незважаючи на те, що інноваційна практика існує багато сторіч, предметом спеціального наукового вивчення інновації стали лише в ХХ столітті. У формуванні й розвитку теорії інновацій, на думку Ю.Яковця, вимальовуються три значимих етапи: перша третина ХХ століття – формування фундаментальних основ теорії (період базисних інновацій у цій сфері наукового пізнання); друга третина ХХ століття – розвиток і деталізація базисних інноваційних ідей попереднього періоду; із середини 70-х років ХХ століття – новий теоретичний прорив, пов'язаний із хвилею епохальних і базисних інновацій у період становлення постіндустріального суспільства (2004).

Важливим аспектом формування особливостей теорій інновацій, на нашу думку, є розгляд питання щодо взаємозв'язку інститутів й інноваційного ресурсу, що лежить у площині системи управління. "Одне з найважливіших питань у вивченні будь-якої системи управління, – зазначає В.Остром, – це те, як інститути впливають на структуру стимулів, що спонукають людей діяти". Крім того, "необхідно враховувати й те, як люди думають і ставляться один до одного, і як саме створюється складна система їхніх взаємовідносин" (1993. С. 26). Саме в цьому проявляється детерміноване завдання інститутів – створити такі зони довіри, діючи в яких, людина може заощадити на трансакційних витратах і використовувати зекономлені кошти для інвестицій у виробництво. Максимізація економії – проблема ефективності інститутів (Гапоненко, 2006).

Взаємодія інноваційного ресурсу й інститутів у системі управління інноваційним розвитком (країни, регіону, підприємства) безпосередньо проявляється через організаційні інновації й розглядається як кінцевий результат процесу створення, поширення й застосування нового знання щодо ведення бізнесу, а інститути – як правила й форми інноваційних взаємодій, спрямованих на реалізацію інноваційних рішень у соціально-економічній системі відповідного типу, у результаті чого відбувається ін-

новаційний розвиток економічної системи на основі якісної зміни її функціонування в процесі переходу на новий технологічний рівень.

У численних сучасних дослідженнях, що стосуються рушійних сил взаємозалежних процесів інноваційного розвитку інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності й економічного зростання, дедалі частіше відзначається ключова роль інституційного середовища. Крім того, результати емпіричних досліджень також указують на те, що заходи політики, зокрема, спрямовані на забезпечення відкритості торгівлі, макроекономічну стабілізацію й на управління обмінним курсом, самі по собі, поза зв'язком з якістю національних інститутів, не здійснюють якогонебудь незалежного впливу на показники довгострокового економічного зростання (Easterly, Levine, 2003). Посилення акценту на роль інститутів покладено і в основу так званого "розширеного Вашингтонського консенсусу" (Rodrik, 2006). Зокрема, у регіоні ЄЕК ООН у багатьох розвинених і в дедалі більшій кількості країн так званого наздоганяючого розвитку політика, спрямована на підвищення конкурентоспроможності й інноваційний розвиток, здійснюється на основі підходів національної інноваційної системи (НІС), що дозволяють враховувати вплив організацій та інститутів на інноваційну діяльність у масштабах держави¹.

Важливий внесок в економічну теорію інституційних змін зробив російський економіст В.Полтерович, який розглянув на прикладі пострадянської економіки один із різновидів залежності від попереднього розвитку як "інституційну пастку" (1999). Йдеться про те, що серед шляхів розвитку можливі варіанти, які більш вигідні в короткостроковому періоді, однак у довгостроковому вони не просто менш ефективні, ніж альтернативні, а роблять подальший розвиток просто неможливим.

Однак, незважаючи на все різноманіття підходів і позицій стосовно пояснення феномена інноваційного розвитку, дотепер не вироблено єдиного понятійного апарату в цьому плані (зокрема, у термінологічному обороті українських вчених і практиків наявні такі означення, як "інноваційна модель розвитку", "інноваційно-інвестиційний розвиток", "інноваційний тип розвитку" та ін.). Саме поняття інноваційного розвитку як у теорії, так і в практиці далеко не однозначне. В сучасній економічній літературі, в програмних документах окремих країн інноваційний розвиток нерідко ототожнюється з модернізацією. Зазначене не лише негативно позначається на підготовці фахівців, а й у науково-практичній діяльності, особливо при підготовці стратегічно важливих політичних та економічних рішень. Варто також врахувати, що в останні кілька років особливо інтенсивно розвивалися знання, технології й апарат управління інноваційними процесами. Тому в цілому картина змінилася й вимагає певного переусвідомлення. Зокрема, варто мати на увазі, що на сьогоднішній день старіння інтелектуальної складової в середньому становить півтора року. З'являються дедалі новіші інструменти й методи (кластери, технопарки, бізнес-інкубатори, Форсайт і т. ін.) управління інноваціями, які мають потребу в додатковому вивченні й систематизації. Однак без усвідомлення ключових теоретичних положень, що характеризують сучасний етап інноваційного розвитку, зробити це буде складно.

Підвищення економічної ролі інновацій, зміна темпів, напрямів і механізмів розвитку інноваційних процесів є одним із ключових факторів, що обумовили радикальні структурні зрушення в економіці промислово розвинених і багатьох країн, що розвиваються. Вони проявляються в зростанні інвестицій в освіту й науку, технологічні й організаційні нововведення; випереджальній динаміці високотехнологічних секторів промисловості

¹ Создание условий, способствующих повышению конкурентоспособности и эффективности национальных инновационных систем. Уроки опыта стран-членов ЕЕК ООН // Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк и Женева, 2007. – 110 с.

за підвищення технологічного рівня традиційних галузей господарства; виникнення нових видів діяльності й т. ін. Всі ці співвідношення й взаємозалежності, що характеризують інноваційну модель економіки, сьогодні вимагають відповідного спеціального аналізу. До того ж інтерес для дослідників становить те, як вони трансформуються в конкретних історичних умовах країн і регіонів; як формуються ефективні (або не дуже ефективні) підходи до регулювання інноваційних процесів, вибудовування й реалізації інноваційних стратегій – на макрорівні й в окремих галузях, секторах економіки, організаціях і підприємствах.

Дослідження сутності й типів розвитку економіки створює необхідну теоретичну основу для пояснення причин і тенденцій змін в економічних системах. Порівняльний аналіз трактувань категорії "розвиток" дозволяє виявити низку найбільш істотних позицій, що передають її зміст, зокрема, це динамізм, різноплановість вектора змін (загальний тренд, як правило, визнається циклічним або спіралеподібним), закономірність причин, незворотність, якісний характер змін у системі. Окремо слід зазначити, що на відміну від терміна "економічне зростання", що використовується для кількісної характеристики процесу виробництва, категорія "економічний розвиток" тісно узгоджується зі зміною якості життя членів суспільства. Заслугує на увагу визначення А.Фонотова, який під "типом розвитку" розуміє "... таку явно відстежувану історичну тенденцію, що проявляється у формуванні низки глибинних властивостей у соціально-економічній системі, пов'язаних, перш за все, з виробленням стійкої, повторювальної, типової реакції на потреби і умови розвитку суспільства" (2010) й, зокрема, констатує, що "перехід до інноваційного типу розвитку відбувся за рахунок імпульсів, народжених у лоні європейської цивілізації і культури, причому в результаті історичного розвитку було сформоване таке культурне середовище, яке постійно відтворювало подібні інноваційні імпульси".

Водночас існує й така думка, що інноваційний розвиток економіки не є одкровенням нашого часу. Так, В.Черковець, стверджує, що при цьому варто мати на увазі нововведення в техніку, технологію, організацію виробництва, економічні відносини й методи господарювання, а такі явища супроводжують всю історію людського суспільства, забезпечуючи зростання продуктивності праці й потреб людей, підвищення ступеня їхнього задоволення, розвиток людини як особистості. У цьому змісті економіка, спричинена взаємодією зростаючих продуктивних сил і виробничих відносин, що змінюються, завжди була "інноваційною", навіть коли цей процес проходив повільно, наприклад, до промислового перевороту кінця XVIII–XIX століття, але прискорюючись у міру наближення до нашого часу (Черковець).

Інноваційне вдосконалення виробництва, здатність пропонувати споживачеві споживчі товари та послуги нового, невідомого раніше типу, стає, таким чином, загальним законом сучасної конкурентної боротьби, головним засобом виживання та перевагою над суперником в усьому світі. До суб'єктів інноваційного розвитку відносять великі корпорації, що працюють у наукомістких й високотехнологічних галузях, венчурні (малі й середні) підприємства, фахівців з вищою освітою (учених, інженерів, викладачів), кваліфікованих робітників.

Найвні на сучасному етапі методи й інструменти здійснення інноваційного процесу далеко не завжди адекватні зростаючим потребам і очікуваним результатам. Тому, систематизуючи методологічні особливості інноваційного розвитку відповідно до видів діяльності, необхідно простежувати тенденції розвитку понятійного апарата управління інноваціями в галузях і намічати шляхи його вдосконалювання. Ресурсний потенціал інноваційного розвитку багато в чому визначає ефективність упровадженого проекту. Але матеріальна, фінансова й інтелектуальна складові по-

різному "працюють" у різних галузях залежно від розмірів, управлінської структури й темпів розвитку конкретних суб'єктів діяльності.

У зв'язку з резонансними подіями, пов'язаними з останньою глобальною фінансово-економічною кризою, сьогодні інноваційний розвиток суспільства розглядається як можливий шлях подолання сучасної кризи. При цьому ключова роль у стратегічній реструктуризації економіки відводиться технологічному фактору. В умовах високої невизначеності очікуваної прибутковості нових технологій активний попит з боку інвесторів приводить до визрівання фінансової бульбашки на фондовому ринку й ринку нерухомості наприкінці життєвого циклу домінуючого ТУ. За висловом К.Перес, фінансова бульбашка – це безжалісний спосіб сконцентрувати доступні інвестиції в нових технологіях (2011). Його ліквідація за допомогою фінансової кризи призводить до знецінення значної частини капіталу й спричиняє початок довгохвильової депресії (Berry, 1991). І хоча фінансова криза погіршує інвестиційний клімат і здатна сповільнити поширення базових нововведень (Румянцева, 1998), крах на фінансовому ринку сприяє переорієнтації інвестицій на реальні активи. Як наслідок, розпочинається вихід із депресії, насамперед за рахунок розширення ядра нового технологічного укладу.

В умовах кризи економічна політика держави виступає головним інституційним фактором економічного зростання, що впливає на всі інші фактори й створює умови для їхньої реалізації. Більшість країн усвідомлено заявили, що основою формування цілісної системи державного регулювання економіки повинна стати стратегія економічного зростання на тривалу перспективу, що враховує національні інтереси й містить механізм реалізації ключових напрямів державного антикризового регулювання: підвищення інвестиційної активності, проведення ефективної промислової й кредитної політики, створення формальних і неформальних інститутів розвитку, захист внутрішнього ринку, сприяючи таким чином виходу на новий якісний рівень конкурентоспроможності. Країни ж із так званою перехідною економікою, як правило, ідуть до конкурентоспроможності традиційним шляхом – шляхом наздоганяючого технологічного розвитку, що ґрунтується на застаріваючих технологіях, які вони одержують разом із залученими в країну іноземними інвестиціями або шляхом купівлі в розвинених країнах ліцензій.

При цьому така конкурентоспроможність досягається в основному за рахунок максимального залучення у виробництво дешевих природних і трудових ресурсів і за рахунок скорочення витрат на виробництво стандартних товарів і послуг, вироблених на основі запозичених за кордоном стандартних технологій. Особливістю такого перехідного типу економічної системи є те, що, з одного боку, вона програє найбільш розвиненим країнам в інноваційній конкуренції (виробництво нових продуктів і їхній продаж на нових ринках, що найбільше розвиваються), а з іншого – програє в ціновій конкуренції тим країнам, що розвиваються, де оплата праці ще більш низька. Приклад програшу України в ціновій конкуренції – програш у виробництві й реалізації стандартних товарів перед іноземним виробництвом країн, що розвиваються, у яких нижча оплата праці й витрати (зокрема, побутова техніка й електроніка, одяг, взуття, вироблене Китаєм).

З іншого боку, технологічна відсталість, скорочення наукового, інноваційного потенціалу й надмірне зростання видатків на утримання державного бюрократичного апарату, що приводить до зростання загальних витрат виробництва й зростання цін на національні товари й послуги, знижує можливості країни діяти на традиційних ринках, захищених від цінової конкуренції технологічними, організаційними й правовими бар'єрами (міжнародними договорами, торговельними й митними регламентами, санкціями, патентами, товарними знаками й ін.). Такий тип розвитку одержав ще в кінці 90-х років ХХ століття назву "збідніле економічне зростання" (Kaplinsky, 1999).

Слід вказати на існування двох принципово важливих явищ, що впливають на довгострокові перспективи інноваційного розвитку і, відповідно, на формування інноваційних стратегій. По-перше, це глобалізація й глобальна конкуренція, які спресовують час виходу на ринки, які змушують і компанії, й країни прискорювати інноваційні дії, дедалі швидше виробляти життєздатні товари й послуги. Дедалі активніший вплив на інноваційні процеси здійснює поява у світовому науково-технологічному просторі нових глобальних гравців. Підсилюється роль міжнародного обміну технологіями, транснаціональних корпорацій, мобільності кадрів та ін. Одночасно дедалі більш інноваційними стають пропоновані рішення глобальних проблем (боротьба з хворобами, енергетика, зміна клімату, вода, безпека й протистояння тероризму). По-друге, це ускладнення інновацій, міждисциплінарний, міжгалузевий характер яких робить відповідні інвестиції чимраз дорожчими й ризикованішими. Більшість фірм уже не можуть займатися інноваціями поодиноці, підтримувати всі необхідні дослідження, одержувати інформацію про ринки тощо. Проблема полягає в тім, як поєднати зусилля, залучати знання з боку, не втрачаючи самостійності й не наносячи збитки власним інтересам (Гохберг, 2008).

У цьому контексті для вирішення зазначених проблем в умовах глобальної економіки в основі організаційної дії інноваційного механізму повинні бути положення концепції відкритих інновацій (Чесбро Г, 2007), що у свою чергу вимагає зміни функцій, здійснюваних структурними підрозділами, відповідальними за дослідження й розробки. Зокрема, вони повинні бути спрямовані на вирішення таких завдань: виявлення, аналіз, відбір та інтеграцію всього масиву різноманітних знань, що існують поза організацією й становлять для неї значну цінність; інтеграцію "зовнішніх" і "внутрішніх" знань у більш складні комбінації нових знань, що дозволяють створювати нові системи й моделі; генерацію додаткових доходів і прибутку за рахунок продажу результатів власних досліджень іншим фірмам, які використовуватимуть їх у своїй діяльності.

Слід зазначити, що й до цього часу залишаються дискусійними питання стосовно можливих варіантів переходу до інноваційного розвитку: 1) вони встановлюються в самій економічній системі (державі, підприємстві), 2) генеруються поза нею. Так, прихильники першого варіанта (Королёв) стверджують, що можливості нарощування якісних темпів одержує та країна (підприємство), яка домінує серед інших відносно вагомості інноваційного продукту. Отже, перехід економіки до інноваційного розвитку – це накопичений капітал, що забезпечує технологічний прорив і зростання продуктивності.

Дослідження інноваційного характеру розвитку в країнах виявив вплив двох факторів: зниження прибутковості в традиційних галузях економіки; конкуренцію в обробній промисловості й курс виробників на зниження витратів. Виходить, що технологічний прогрес генерується під впливом економічних інтересів суб'єктів господарювання. Така економічна модель є певним і цілком закономірним етапом у розвитку лідируючих світових економік і передбачає наявність, як мінімум, двох умов. По-перше, це високий рівень задоволення основних потреб громадян із середніми доходами (насичення ринку продуктами харчування й одягу; забезпеченість житлом і товарами тривалого користування, включаючи автомобілі), що припускає відповідний розвиток економіки й зростання доходів основних верств населення. У таких умовах для збереження своїх позицій на внутрішньому й світовому ринку виробникам потрібне перманентне відновлення й розширення якісних характеристик товарів і послуг, а економічне зростання компаній і національної економіки в цілому дедалі більше залежить від частоти й ефективності інноваційної діяльності. По-друге, необхідна наявність ефективної національної науково-технологічної й промислової бази, здатної по-

стійно генерувати інновації й трансформувати їх у продукти, що володіють стабільним попитом на ринку. Не випадково лідерами інноваційної економіки виступають найбільш економічно розвинені країни, де, з одного боку, досягнутий високий рівень насичення ринку різними товарами й послугами, а з іншого – накопичений потужний науковий і виробничий потенціал для розроблення й практичної реалізації інновацій.

Важливо звернути увагу на наявність проблеми стосовно визначення об'єкта поширення характеру інноваційного розвитку: це стосується країни, сфери економіки, окремих галузей економіки? Переважно, як показують дослідження, існують обмеження в обговоренні зазначеної проблеми й зосередження її на інноваційному розвитку у сфері економіки. Проте це не означає відходу від аналізу взаємодії цього процесу з інноваціями в позаекономічному просторі, їхнього взаємовпливу, тому що завдяки матеріальному виробництву відбувається матеріально-технічне забезпечення усіх галузей національного господарства, у тому числі самого виробництва, і всіх видів неекономічної діяльності суспільства; економіка ж одержує від них інноваційний продукт і в нематеріальній, інтелектуальній формі. Однак характер взаємодії повинен бути глибше дослідженим завдяки аналізу інноваційної динаміки в економічній сфері. Зокрема, всі суміжні й сполучені галузі повинні розглядатися як фактори, що впливають на інноваційний розвиток економіки, головним критерієм ефективності якого є зростання продуктивності праці в матеріальному виробництві. З позицій економічної теорії, досягнення більш високої продуктивності суспільної праці характеризує історичний прогрес у розвитку продуктивних сил, що забезпечується кожним способом виробництва, його стадіями. Тому сприйняття цього положення слугує методологічним ключем теоретичного визнання змін в економіці як новий етап її розвитку, а інноваційний тип відтворення може бути визначений як специфічний вид інтенсивного типу відтворення, що характеризується високою наукомісткістю. Тільки інноваційно-інтенсивний тип розширеного відтворення й економічного зростання відкриває можливості прориву й неухильного підвищення продуктивності праці – вихідного пункту економічної ефективності виробництва, ключового способу підвищення рівня і якості життя всіх членів суспільства.

Проте перехід до інноваційного варіанта моделі вимагає – і це показали ще М.Туган-Барановський і В.Ленін в 1890-х роках – швидшого зростання виробництва засобів виробництва. Ця ідея вказує на стимули зростаючого ефективного попиту й джерела його задоволення з боку самого виробництва засобів виробництва, якщо економіка переходить на функціонування в режимі інноваційного розвитку. Сучасне усвідомлення цієї закономірності має важливе значення для вироблення раціональної макроекономічної політики при переході української економіки на рейки інноваційного економічного зростання, що відкриває можливості неухильного підвищення продуктивності суспільної праці. Разом з тим важливо врахувати й ту обставину, що автономність зростання "виробництва заради виробництва" безмежна, вона обмежена в остаточному підсумку взаємодією виробництва й особистого споживання маси населення, задоволення потреб якого є призначенням, природною метою виробництва благ. Це не лише положення абстрактної теорії, а й цілі сучасної соціальної держави в умовах соціально-орієнтованої конкурентної економіки.

Ще один із аспектів інноваційного розвитку, що обговорюються в рамках концепції стійкого розвитку, – стійкий та випереджальний інноваційний розвиток. Так, стійкий інноваційний розвиток переважно характеризується як варіант розвитку, за якого у тривалий період впровадження інновацій відбувається перехід економічної системи від одного стійкого стану до іншого. У цьому контексті пропонується розмежовувати терміни

"стабільність функціонування" і "стабільність розвитку", які часто вживаються як синоніми. Стабільність функціонування економічної системи можна визначити як процес, спрямований на збереження досягнутих нею параметрів. Для суб'єкта господарювання стабільність функціонування означає збереження власної ніші, що обрана в економічній системі. Вона має особливе значення при наближенні до стану повної зайнятості й в умовах економічної кризи. Таким чином, стабільність функціонування є лише однією з фаз стійкого розвитку (Тумина, 2008). Стосовно випереджального інноваційного розвитку, то в сучасних умовах його економічну сутність можна прослідкувати, враховуючи принципи й положення соціальної справедливості, які наразі актуалізувалися у зв'язку із загостренням соціальних проблем в країнах усіх типів економічного розвитку. Ринкова ефективність зараз уже не така важлива, якщо досягнення високого прибутку відбувається за рахунок брудного виробництва на основі ручної праці. Якщо пояснити питання про співвідношення інноваційного розвитку, що забезпечує максимальний розвиток людських якостей, як одного полюса суперечності й соціальної справедливості, яку розуміють як гарантію задоволення життєвих потреб кожного за рівного стартового рівня й розподілу благ понад гарантований мінімум на основі соціального ефекту від його діяльності, з соціально-гуманітарної точки зору, то це розглядається як більш прогресивне явище. Зазначене повною мірою стосується як розвинутих економік, так і економік, що розвиваються.

Соціально-демографічний потенціал стійкого інноваційного розвитку країни – збалансована система кількісних і якісних характеристик розвитку населення, що є: 1) головним ресурсом і основою інноваційного розвитку; 2) головним стимулом інноваційного розвитку, що викликає зростаючий стійкий попит на інновації. Одна із причин невдалих спроб модернізувати країну полягає в нерівномірному, незбалансованому розвитку окремих сфер соціально-економічного життя, у тому числі в недоврахованні компонентів розвитку соціально-демографічного потенціалу країни. Саме розвиток соціально-демографічного потенціалу здатний створити економічну систему стійкого й зростаючого попиту на інновації з боку населення й бізнесу, а не генерувати інновації в окремих "резерваціях" (територіях, галузях), спеціально для них пристосованих для "точкового впровадження" ззовні. Йдеться про формування нового покоління "носіїв інновацій" у кількісному і якісному аспектах – процес, що має певний часовий лаг, тому стосовно України запасу часу практично немає. Окрім іншого, розвиток соціально-демографічного потенціалу інноваційної економіки передбачає відтворення й попит на зайнятість кваліфікованих, високоосвічених кадрів професіоналів, здатних до безперервного навчання й роботи з комп'ютерними технологіями, що оновлюються; рівень життя населення, що забезпечує не тільки відтворення, а й розвиток людського потенціалу; формування розподільних відносин (насамперед, заробітної плати), що відповідають накопиченому й використаному людському потенціалу, що стимулюють його розвиток.

Інноваційний розвиток економіки може сформуватися тільки в певному соціокультурному контексті, що передбачає свободу особи, творчу волю, змагальність і т. ін. Як відомо, з початку 1990-х років простір культури в Україні перебуває в кризі, збільшуються прояви культурної деградації. Проте це феномен не лише нашої країни чи країн наздоганяючого розвитку. Для сучасної цивілізації характерний парадоксальний контраст між прискорюваними темпами науково-технологічного прогресу й зниженням рівня суспільної моралі, що проявляється в зростанні злочинності, насильства, корупції, в ослабленні сімейних та інших соціальних зв'язків, зниженні рівня довіри людей одне до одного, до державних і суспільних

інститутів (приклад США: будучи одним із лідерів інноваційного розвитку, вони мають найвищий рівень злочинності серед розвинених країн).

Зазначені ознаки дозволяють говорити про домінуючу економічну модель із властивою їй марнотратністю, прагненням до споживацтва. Проте затребуваним стає соціокультурний (або культуроцентричний) підхід, що диктується новими глобальними викликами XXI століття – екологічними, кліматичними, ресурсними, гуманітарними. А це передбачає зміни в ціннісній орієнтації політики й суспільства, на базі якої тільки й можливо вибудувати нову економічну модель. У цьому разі спостерігається тенденція, спричинена глобальною кризою, яка для більшості країн стала відправною точкою для поступового переходу до екологічно орієнтованого зростання. Технологічні рішення для цього вже існують, а цілі й цінності стійкого розвитку можуть стати каталізатором перспективних інновацій як у сфері виробництва, так і в сфері споживання.

За таких умов, оцінюючи роль освіти в інноваційному розвитку економіки, слід зазначити, що, з одного боку, освіта дійсно надає технічні знання й навички підприємцям й іншим зацікавленим особам, пов'язаним із процесом інновацій і економічним зростанням. З іншого боку, освіта може стимулювати креативність із уявою й у такий спосіб спростити процес пристосування інновацій до вимог реального життя. Проте, заганяючи індивідуума в певні рамки мислення, позбавляючи його можливості нестандартно думати. Особливо стосовно того, що буде в майбутньому.

Моделі світової динаміки й системний моніторинг глобальних процесів показують, що за багатьма напрямками свого розвитку людство вже близьке до межі. Це стосується видобутку корисних копалин, вирощування сільськогосподарських і промислових культур, виробництва енергії, забруднення навколишнього середовища. Майбутнє людства, як показали моделі Дж.Форрестера, Д.Медоуза, Н.Моїсеєва, В.Геловані, та їхній розвиток визначиться в XXI столітті тим, що нововведення у цьому напрямі, умовно названі "новим природокористуванням", дають один із головних критеріїв відбору інновацій. Наприклад, сьогодні у США діють більше тридцяти футурологічно-прогнозних конференцій, тісно пов'язаних із розвідувальним співтовариством, аналітика й дискусії яких показують, що колишня модель світового розвитку вичерпала свої можливості, попереду – перехід у зовсім новий (шостий) технологічний уклад. І вони готуються очолити цей перехід. Найбільш вражаючий приклад такої роботи – Інститут у Санта-Фе (Калашников). Там працюють три нобелівські лауреати з економіки. Американські вчені, творчо розвиваючи теорію М.Кондратьєва про великі хвилі в економіці, створюють новітню методологію економічного розвитку.

Так, вони спираються на теорію інноваційного розвитку Брайана Артура, який стверджує, зокрема, таке: "Кожні 60 років (або близько того) у світі відбуваються глибокі зміни. Розробки й технології, що накопичуються за цей період, здійснюють свого роду революцію. Суспільство починає жити за новими стандартами, створюються нові соціальні класи, нові сфери для бізнесу і т.ін. Сьогодні це "дігітизація" (від англ. *digitization*) – переклад будь-якого вихідного матеріалу в цифрову форму (Артур, 2012) ... Таким чином, можна говорити про появу другої економіки – цифрової. Це значить, що тепер замість ряду контактів з живими людьми (з усіма плюсами, що випливають звідси, і мінусами) людина спілкуватиметься з комп'ютером або терміналом, а той, у свою чергу, із серверами, комутаторами, роутерами й іншими комунікаційними пристроями. Зрозуміло, що чат не замінить живого спілкування, але виконання утилітарних функцій, таких як купівлі товарів, замовлення квитків на літак або в театр, цілком здійсненне через Інтернет".

Окрім зазначеної теорії, актуальним стає поняття залежності від траєкторії попереднього розвитку (ЗТПР), що було введене в статтях П.Девіда (1985) і Б.Артура (1989), для характеристики особливостей змін у виробничих технологіях. Воно означало ситуації, у яких продовження застосування не найефективніших технологій обумовлювалося впливом випадкового вибору на початковому етапі їхнього використання й закріплювалося внаслідок ефекту зростаючої віддачі, що в цілому породжувало феномен блокування (lock-in) альтернативних шляхів технологічного розвитку. Практика подальшого використання цього поняття показала, що з його допомогою почали аналізувати різні феномени не тільки технологічної, а й інституційної природи, виходячи при цьому з різних теоретичних позицій. Згідно з позиціями Б. Артура, ситуація в технологічному розвитку характеризується ЗТПР, якщо: 1) вибір масової технології, що спостерігалася в дійсності, був непередбачуваним; 2) цей вибір практично неможливо змінити через величину витрат, які потрібно здійснити скоординовано й одночасно (або протягом короткого часу); 3) масово розповсюджена технологія з великою ймовірністю неефективна. Виникнення таких ситуацій, у свою чергу, є результатом функціонування двох механізмів: (а) зростаючої віддачі від масштабу й (б) впливу малих випадкових подій. Зростаюча віддача є при цьому наслідком взаємозв'язку технології й навичок, що вдосконалюються, роботи з нею як частини людського капіталу, що виникає в результаті процесу навчання в ході застосування технології (learning by using), а також мережевих зовнішніх ефектів і непереміщення інвестицій. Таким чином, у цьому розумінні ЗТПР є причиною того, що в цей момент часу в технологічній структурі економіки деякі з відомих технічних нововведень у принципі більш ефективні, ніж ті, що реально використовуються.

Ще одна із впливових сьгодні теорій – теорія техноценоза Л.Бадалян, В.Криворотова (2012). В моделі Бадалян–Криворотова закономірності циклічної динаміки аналізуються з погляду послідовного освоєння матеріальних (сировинних і енергетичних) ресурсів, розташованих на території різних геокліматичних зон. Кожна нова зона вимагає більшого застосування технологій і підвищеного рівня енергооснащеності. На базі ресурсів геокліматичної зони в єдності з досягнутим технологічним рівнем, накопиченими знаннями й практичними навичками населення складається техноценоз – взаємообумовлена система елементів неживої й живої природи, соціуму й техносфери, пов'язаних між собою обміном речовиною, енергією й інформацією². Відповідно до цієї теорії осмислення минулого, стратегічний прогноз вимагають комплексного, системного аналізу техноценозів, що включають освоєвану й використовувану територію, головний енергоносій, використовувані економічні й управлінські технології, характеристики "людського капіталу", ключові з погляду виживання й розвитку в цих природно-кліматичних умовах.

У контексті розкриття ролі соціально-демографічного потенціалу інноваційного розвитку заслуговують на увагу структурно-демографічні моделі П.Турчина (2003). Структурно-демографічна теорія (СДТ) представляє сус-

² Зокрема, протягом усієї цивілізованої історії людства автори виділяють шість техноценозів, що послідовно змінювали один одного: 1-й ценоз – комунальна економіка іригаційного землеробства (3400 р. до н.е. (Урук) – 1190 р. до н.е.); 2-й – ринкова економіка античності (479 р. до н.е. (кінець II Греко-Перської війни) – 378 р. (битва під Адріанополем)); 3-й – західноєвропейська економіка манора (800 р. (Шарлемань) – 1348 р. (Чорна смерть)); 4-й – атлантична економіка раннього індустріалізму (економіка моря й вітру), 1415 р. (взяття Сеути), 1517 р. (реформація) – 1775–1783 рр. (Американська революція); 5-й – економіка вугілля Великої Британії (1815–1860 рр.); 6-й – нафтова економіка США (1920–1981 рр.). Сучасне людство стоїть на порозі початку нового (останнього) ценоза, основою якого, на думку Л.Бадалян і В.Криворотова, стане економіка газу.

пільство як динамічну систему, що складається із трьох основних підсистем: народ, еліти, держава. Термін "еліти" використовується в соціологічному змісті: сегмент населення, що концентрує владу у своїх руках, "правлячий клас". (Оскільки, зазначає П.Турчин, у США основний вид соціальної влади (із чотирьох, що виділені Манном) – економічний, то в першому (і досить точному) наближенні ми можемо визначити американську еліту як 1% найбільш заможних людей, що контролюють американську економіку (наприклад, у 2007 році у США цей сегмент населення володів 34,6% усього національного надбаня й 49,7% інвестиційних активів).) Нелінійні зв'язки в системі "народ – еліти – держава" приводять до довгострокових коливань у демографічних, економічних, соціальних і політичних структурах суспільств, "вікових циклів". Віковий цикл складається із двох фаз: інтегративної (сильна держава, внутрішній мир і порядок) і дезінтегративної (слабка держава, соціальна й політична нестабільність, революції й громадянські війни). Характерна тривалість кожної фази – близько сторіччя. Перехід від інтегративної фази до дезінтегративної відбувається в результаті дії трьох основних структурно-демографічних процесів.

Отже, саме ці зазначені вище теорії сьогодні вдосконалюються, й на їхній основі описуються прогнози майбутнього, що дозволяє уже сьогодні розгледіти напрями розвитку й визначити фактори економічного зростання.

Сьогодні в розвинених економіках галузі п'ятого укладу досягли стадії насичення й не в змозі поглинути великі гроші. Але й нові галузі (шостого укладу) поки не готові прийняти величезні інвестиції: ані нанотехнології, ані нова медицина, ані "зелена" хімія. (У цих умовах у США надають преференції тим людям, що мислять категоріями шостого укладу, володіють його психологією. Розуміючи, що колишня траєкторія розвитку закінчилася, американці організували Інститут сингулярності. Засновник – Р.Курцвейль, 2009 рік. Спонсори – "Google" і NASA, за активної участі департаменту передових розробок Пентагона – DARPA. Зокрема, там викладають курси: нанотехнології, біотехнології, роботехніка, мехатроніка, прогностика, нові фінанси, підприємництво у новому світі.)

Вже з'являються передбачення й прогнози стосовно наступного – сьомого – технологічного укладу, в основі якого лежать приладо- і роботобудівництво, біокомп'ютерні системи й біомедицина, тобто зв'язок штучних і органічних, "живих" систем. На думку науковців, принциповою відмінністю сьомого технологічного укладу від усіх попередніх буде включення у виробництво людської свідомості. Тобто прогнозується, що людська свідомість стане такою ж продуктивною силою, якою у свій час стала наука. Такі технології називають когнітивними (англ. *conscious* – свідомість). Звідси висувається думка, що сьомий уклад – когнітивний уклад, де головним виробничим фактором виступає креативний інтелект, який змінює виробничу функцію, а відповідно багато положень в економічній теорії й практиці господарювання. Зокрема, у складі й структурі виробничих фондів і факторів виробництва продукції на перше місце вийде людський капітал і наукомісткість продукції замість матеріаломісткості й фондомісткості.

Когнітивні технології в перспективі можуть привести до створення нової мегагалузі, порівнянної з комп'ютерною індустрією. Справді, спочатку комп'ютери використовувалися лише для обчислень і головна увага приділялася саме електроніці, архітектурі, швидкості дії. Коли ключові проблеми були вирішені, то центр ваги перемістився у сферу системного програмування, пакетів, прикладних програм, розширення додатків. На цьому витку розвитку й виникла гігантська індустрія програмного забезпечення.

Україна. Входження України в третє тисячоріччя обумовлено рядом стратегічних викликів: зміна технологічного укладу (з V на VI); глобалізація й інтеграція світової економічної системи; інформатизація всіх процесів

суспільного і ділового життя суспільства; зміна полярності світу (BRICS), геополітичні зміни; тенденція зниження впливу сировинного й енергетичного секторів на вартість продукції. Ступінь спроможності української економіки відповісти на ці глобальні виклики визначить перспективу національної конкурентоспроможності, характер розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, зрештою, рівень добробуту суспільства.

Ретроспектива показує, що особливо активним у поширенні інноваційного сприйняття серед різних груп населення України (звичайно, його творчі представники: науковці, винахідники, студенти, підприємці) був період з 2004 року, коли інноваційну ідею було оголошено в одному із найбільш науково обґрунтованих документів – Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. "Шляхом європейської інтеграції" (визначено основні стратегічні пріоритети, серед яких: створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі, забезпечення сталого економічного розвитку, **утвердження інноваційної моделі розвитку**, соціальна переорієнтація економічної політики) й відповідному Указі Президента України №493/2004 від 28 квітня 2004 р., й до 2010 року, коли здійснювались хоч деякі наміри рухатися в зазначеному напрямі.

На жаль, домінуюче сьогодні в суспільстві трактування економічного зростання переважно як процесу нарощування обсягів ВВП не враховує якісні параметри економічного зростання, що характеризують зміну обсягів виробництва товарів і послуг шляхом економії всіх факторів виробництва, скорочення витрат виробництва на основі впровадження інновацій, здійснення технологічних процесів з використанням переважно відтворених ресурсів, без завдання збитків навколишньому середовищу, що визначає необхідність удосконалювання інструментарію його оцінки. Відтворення в українській економіці тільки ресурсо- і імпортомісткої моделі економічного зростання, що ґрунтується на експлуатації природних ресурсів і нарощуванні зовнішніх запозичень, на сучасному етапі має бути змінене на користь реалізації інноваційної моделі розвитку, заснованої на якісному розвитку факторів виробництва, що враховує інституційно-поведінкові переваги економічних суб'єктів, де найважливішою умовою активізації економіки й основного регулятора темпів зростання виступає збалансована державна політика.

Розділяємо думку тих науковців, які стверджують, що не всяке відтворення, навіть розширене, як і не всякий феномен економічного зростання, є інноваційним. Відтворення може бути інноваційним, якщо основний капітал відшкодовується за рахунок амортизаційного фонду й збільшується за рахунок доданої вартості (нагромадження), забезпечуючись новою технікою й новим обладнанням для використання більш високих технологій, а оборотний капітал витрачається в тих самих обсягах або навіть у більшому на більш якісну сировину й більш кваліфіковану робочу силу. Таким чином, інноваційна складова обновлюваного капіталу може зіграти роль свого роду "мультиплікатора": більш ефективний капітал і праця здатні (теоретично) перетворити просте відтворення в інтенсивне, розширене з адекватним економічним зростанням. Інвестиції ж, що йдуть із доданої вартості на нагромадження, але на колишній технологічній базі, є чинником екстенсивного розширеного відтворення й економічного зростання.

Однак у сучасній Україні великі корпорації, особливо – у добувних галузях, слабо зацікавлені в інноваційному розвитку й у найкращому разі використовують окремі інновації. Ще складніша справа з великими підприємствами й корпораціями, що належать до ОПК. Що стосується малого й середнього бізнесу, який працює в наукомістких галузях, то в сьогоднішній Україні, незважаючи на багатократні заклики й розпорядження глав урядів, міністрів, він, як і раніше, стиснутий безліччю адміністративних і фінансових обмежень, для нього не створені нормальні умови, які б

дозволяли успішно розвиватися. Але навіть у цих складних умовах деякі малі й середні підприємства продовжують працювати у високотехнологічних галузях, поставляючи свою продукцію на експорт і на внутрішній ринок. Пояснюється цей парадокс потребою вітчизняних учених і інженерів винаходити й намагатися впроваджувати свої винаходи, а також тією обставиною, що в умовах сучасного етапу НТР впровадження багатьох технологій і ноу-хау не вимагає великих витрат і будівництва величезних заводів. У багатьох випадках достатньо підприємств із декількома десятками або сотнями людей, які випускають унікальну продукцію, що не має аналогів у світі. Тому суб'єктами інноваційного розвитку в Україні є працівники малих і середніх підприємств у високотехнологічних галузях, а також багато вчених, інженерів, викладачів, фахівців різного профілю, студенти. Однак саме ці верстви страждають від непродуманих і безвідповідальних реформ і експериментів в економіці і політиці.

Великі сподівання покладалися на прискорення вступу на інноваційний шлях після чергової глобальної кризи (згідно з принципом "вікна можливостей"). Як відомо, періодична криза як фаза нормального циклу завершується депресією, потім підйомом при відновленні основного капіталу, і тільки завдяки цьому вона виводить економіку на новий рівень, більш високий, чим той, що обернувся закономірною циклічною кризою. Трансформаційна ж криза не дала Україні відновлення основного капіталу на новій техніко-технологічній основі. Дотепер відновлення колишнього масштабу виробництва й частково відновлення основного капіталу відбувається переважно на попередній технологічній базі. За своїм характером і змістом увесь трансформаційний цикл виявився неінноваційним (крім локальних нововведень).

Інноваційний розвиток неможливий без сукупності спеціально підготовлених політичних рішень, зібраних у форму закону як найважливішого інструменту здійснення суспільно-політичних перетворень. Екстраполюючи сказане на проблеми інноваційного розвитку й модернізації, можна відзначити, що на передній план у політичному аспекті виступає такий тип поведінки, який висуває підвищені вимоги не тільки до вироблення політичного рішення, а й до правильної оцінки ситуації, що веде за собою вибір конкретної парадигми.

Необхідність активізації інноваційного процесу в масштабах національної економіки пов'язана з низкою тенденцій розвитку й викликів світової економічної системи. Це неухильне збільшення внеску інформаційних технологій у створення доданої вартості; зростання частки нематеріальних активів у структурі сукупних активів компаній; посилення глобальної конкуренції, поява нових світових центрів економічного розвитку; необхідність подолання енергетичних бар'єрів зростання; посилення впливу екологічних факторів на економічний розвиток держав, очікувана нова хвиля технологічних змін, пов'язаних із використанням новітніх досягнень у галузі біотехнологій, інформатики й нанотехнологій, у тому числі в охороні здоров'я й інших сфер.

Важливість інноваційного шляху розвитку для вітчизняної економіки важко переоцінити, враховуючи їхню нинішню технологічну відсталість, високе моральне й фізичне зношування основних засобів, значну енергомісткість й низьку продуктивність праці. Для подолання відсталості української економіки серед інших умов необхідна модернізація системи управління на всіх рівнях, вироблення комплексної системи прийняття ефективних управлінських рішень з метою одержання нових конкурентоспроможних переваг як на рівні створюваної продукції, так і галузей у цілому. Виявлення й використання незадіяних ресурсів управління інноваційним потенціалом дозволить радикально оновити функціонування всіх видів діяльності, які матимуть тоді можливість на рівні сучасних світових тенденцій адекватно відповідати загрозам і викликам. У разі переходу галузей

економіки країни на інноваційний шлях розвитку удосконалювання управлінського механізму цього процесу стає невід'ємною складовою інтеграції національної економіки у світову.

На думку більшості експертів, в Україні відсутній належне ресурсне забезпечення для інноваційного розвитку галузей. Тому в першу чергу необхідне створення в країні матеріального, фінансового й інтелектуального потенціалу цього напрямку з відповідним супроводом у законодавчому плані. Приміром, низькі темпи зростання валової продукції в секторі промисловості багато в чому визначаються низькими темпами модернізації галузі, відновлення основних виробничих фондів і відтворення природно-екологічного потенціалу.

У результаті аналізу сучасних загальносвітових тенденцій встановлено, що обмеження економічного зростання в економіці України визначаються дією таких факторів, як недостатньо ефективне використання існуючих конкурентних переваг і наявного виробничого потенціалу, низька продуктивність праці, значне зношування промислового устаткування, низька ефективність державного фінансування, зниження стимулювання наукової праці й падіння престижу наукової діяльності, недосконалість законодавчої й нормативно-правової бази (стосовно ліцензування, сертифікації, оформлення патентів), фактична відсутність професійних менеджерів інноваційних процесів, висока вартість упровадження й комерційного освоєння нововведень, а також впливом низки неекономічних факторів, зокрема інституціонально-політичного характеру: низькою якістю суспільних і приватних інститутів, організованою злочинністю, корупцією тощо.

Це визначає коректування державної економічної політики, що забезпечує режим розширеного відтворення, створення стимулів кількісних і якісних інноваційних змін у продуктивних силах, а також у формуванні умов підвищення рівня життя населення. У цьому контексті формування ресурсів інноваційного розвитку має бути тісно пов'язане з їхнім ефективним споживанням, в першу чергу з тим, що галузеві інноваційні проекти різних рівнів мають різні можливості щодо залучення тих або інших видів ресурсів. Врахування цього фактора дозволить домогтися оптимізації видатків і одержати найкращі результати. Знання управлінських пріоритетів дозволить забезпечити реалізацію найбільш ефективного варіанта стратегії інноваційного розвитку на кожному із рівнів. При цьому пріоритет повинні мати прямі механізми підтримки інновацій, які більшою мірою стимулюють реальний сектор економіки до реалізації довгострокових інноваційних проектів і більш результативні з погляду трансформації додаткових ресурсів у кінцеві результати.

Особливої уваги заслуговують питання щодо зняття обмежень на регіональному рівні. Нині, коли зруйновані або ослаблені економічні, наукові й освітні зв'язки між регіонами країни, вкрай важливою стає роль регіональних інноваційних систем. Великого значення набувають винаходи й розробки, які можна створити, впровадити й використовувати в цьому регіоні. На жаль, сьогодні у більшості суб'єктів регіонів України ми не маємо "регіональної рефлексії" ні для осіб, що ухвалюють рішення, ні для учасників інноваційної діяльності.

Висновки. Таким чином, розгляд існуючих підходів та теоретичних положень дозволяє обґрунтувати наукову позицію, згідно з якою основними факторами інноваційного розвитку є інноваційно-інституційні детермінанти (людський капітал, інститути розвитку, адміністративний ресурс і ін.), що обумовлює необхідність адаптації існуючих теоретичних моделей економічного зростання на основі інтеграції неокласичної й інституційної парадигм.

Нині існує багато моделей економічного зростання, але завжди критерієм оцінки внеску теорії економічного зростання у розв'язання економіч-

них проблем залишається її спроможність або неспроможність відповісти на питання, безпосередньо пов'язані з економічним розвитком. Особливої актуальності набула ця проблема на початку XXI століття, і викликана вона збільшенням розриву у рівні розвитку провідних індустріальних країн та рештою світу. Пошук відповідей призвів до прагнення визначити існування деякого універсального рецепту забезпечення стійкого довгострокового зростання. Зокрема, коли йдеться про країни, що розвиваються, нерідко постає питання про формування умов для досягнення темпів зростання в 10–12%, щоб населення більшості з них змогло вирватися із злиднів.

Кінцева мета спільної кропіткої роботи українських вчених – домогтися більш глибокого усвідомлення суспільством масштабу викликів і проблем, з якими наша країна вже зіштовхнулася й з якими їй ще потрібно буде зіштовхнутися у майбутньому при переході на сучасну, більш ефективну й раціональну модель економічного зростання. Без цього українська економіка втрачає ініціативу у світовому економічному русі, свою повноцінність. Торгівля "інноваційною сировиною", робота на чужу економіку, як правило, не дає задовільних результатів і руйнує власний інноваційний простір.

Література

- Артур Б. (2012) Вторая экономика [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://vcourse.obs.ru/node/57>
- Бадалян Л.Г., Криворотов В.Ф. (2012) История. Кризисы. Перспективы: Новый взгляд на прошлое и будущее. Изд. 2 / под ред. и с предисл. Г.Г.Малинецкого // Синергетика: от прошлого к будущему. № 50. Будущая Россия. М. : URSS. 288 с.
- Бернал Дж. (1956) Наука в истории общества. М. : ИЛ.
- Галоненко А.Л. (2006) Экономика, основанная на знаниях : учеб. пособ. / под общ. ред. М. : РАГС. 352 с.
- Гохберг Л.М. (2008) Инновационное развитие – основа модернизации экономики России: Национальный доклад / Л.М. Гохберг, Заиченко С.А., Китова Г.А. М.: ИМЭМО РАН, ГУ–ВШЭ. 2008. – 168 с.
- Калашиников М. (2009) Будущее превыше всего [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.globoscope.ru/content/articles/2594/>.
- Кондратьев Н.Д. (2002) Большие циклы конъюнктуры и теория предвиденья. М. : Экономика.
- Королев О.П. Инновационное развития региона [Электронный ресурс] / Королев О.П., Падалкин В.Ю., Штефан В.И. // "Проблемы региональной экономики". Режим доступа: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=1&page=19>
- Кузнец С. (2003) Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России ; под ред. Ю.В. Яковца. СПб : Гуманистика.
- Макконнелл К.Р., Брю С.Л. (1997) Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2 т. : пер. с англ. М.: Туран. Т.2. С. 89.
- Остром В. (1993) Смысл американского федерализма / В.Остром. М. : Арена. С. 26.
- Перес К. (2011) Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / Карлота Перес ; пер. с англ. Ф.В. Маевского. М. : Изд-во "Дело" АНХ. 232 с.
- Полтерович В.М. (1999) Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. Т. 35. № 2.
- Румянцева С.Ю. (1998) Специфика смены парадигм длинноволновых технико-экономических колебаний // Вестник СПбГУ. Сер. 5 "Экономика". Вып. 2. С. 74–79.
- Твисс Б. (1989) Управление научно-техническими нововведениями. М. : Экономика.
- Тумина Т.А. (2008) Инновационное развитие – основа экономического роста. СПб : Химиздат. 194 с.
- Фонотов А.Г. (2010) Россия: инновации и развитие / А.Г. Фонотов. М. : БИНОМ. Лаборатория знаний. 431 с. С. 12.
- Черковец В. Особенности нового этапа инновационного развития России [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://institutions.com/>
- Чесбро Г. (2007) Открытые инновации. Создание прибыльных технологий : пер. с англ. М. : Поколение, 2007. 312 с.
- Шумпетер Й.А. (2007) Теория экономического развития. Капитализм, социализм и

- демократія / Й.А.Шумпетер ; [предисл. В.С.Автономова ; пер. с нем. В.С.Автономова, М.С.Любського, А.Ю.Чепуренко]. М. : Ексмо. 864 с.
- Яковец Ю.В. (2004) Эпохальные инновации 21 века. М. : Экономика. С. 18.
- Arthur, Brian W. (1989), Competing Technologies, Increasing Returns and Lock-in by Historical Events, 99 Economic Journal. P. 116–131.
- Berry B. J. L. (1991) Long-Wave Rhythms in Economic Development and Political Behaviour. L. P. 122–125.
- David, Paul (1985), Clio and the Economics of QWERTY, 75 American Economic Review. P. 332–337.
- Easterly William and Levine Ross (2003). Tropics, Germs and Crops: How Endowments Influence Economic Development. – Journal of Monetary Economics. Vol. 50. No. 1. P. 3–39.
- Giarratana M., Torrisi S., and Alessandro Pagano. (2005) The Role of MNCs in the Evolution of the Software Industry in India, Ireland and Israel". In A. Aurora and A. Gambardella, eds., From Underdogs to Tigers: The Rise and Growth of the Software Industry in Some Emerging Economies. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kaplinsky R. (1999) Immiserising Economic Growth (Spreading the Gain from Globalization). – IDS Working Paper 110. Sussex, UK).
- Lucas R.E. (1988) On the Mechanics of Economic Development. "Journal of Monetary Economics". Vol. 22. P. 3–42.
- Ramsey F. (1928) A Mathematical Theory of Saving // Economic Journal. Desember. Vol. 38. P. 543–559.
- Rodrik Dani (2006), Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform, Journal of Economic Literature. Vol. 44. No. 4. P. 973–987.
- Romer P. (1986) Increasing Returns and Long Run Growth. "Journal of Political Economy". Vol. 94. – P. 1002–1037.
- Turchin P. (2003) Historical Dynamics. Why States Rise and Fall. Princeton and Oxford.

INNOVATION BASED DEVELOPMENT: EVOLUTION OF OPINIONS AND PROBLEMS OF MODERN UNDERSTANDING

Liubov Fedulova

Author affiliation: Doctor of Sciences (Economics), Professor, Technological Forecasting and Innovation Policy Department Chief, Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine; Research interests: innovative development of economy, management of technological changes. Email: fedulova2010@rambler.ru

The article's purpose is to reveal the essence of the provisions of the economic theories, concepts, and paradigms reflecting different standpoints on the innovation based development of economy and society on the verge of the XX-XXI centuries. On the basis of the dialectical method and generalization, the author proves that the innovation based type of economic growth has become a natural result of the evolution of economic dynamics, and the revelation of its main characteristics and forms of development was a logical result of the development of economic and managerial science. She proves the scientific position that the key factors of innovation based development are the innovative and institutional determinants (human capital, development institutions, administrative resources and others.), which conditions the need to adapt the existing theoretical models of economic growth based on the integration of neoclassical and institutional paradigms. Currently, there are a lot of models of economic growth, but their ability or inability to answer questions directly related to economic development is always a criterion to assess their contribution to the solution of economic problems. From this perspective, the author justifies the necessity of enhancing the innovation process across the national economy of Ukraine, due to trends and challenges of the global economic system.

Keywords: innovation based development, economic growth, economic theory, Innovation based model of economic development, institutional paradigm.

JEL: 032.